

KETURI POETAI, NEUŽMIRŠTĄ JERUZALĖS

[...]

II

Jono Meko poezija visuomet buvo intymiai reali ta prasme, kad jam meną nuo autobiografijos skiria tik peršviečiama poetinės kalbos, metaforikos skraistė. Vieta, laikas ir įvykiai yra tikri, asmeniškai išgyventi, bet ne specialiai sukurti „žodžių pasauliui“, egzistuojančiam tik poeto vaizduotėj ir skaitytojui prieinamam tik dėl jo paties sugebėjimo atsipalaiduoti nuo savos tikrovės logikos ir išgyvenimų. Ypač ryškus šis asmeniškasis „istoriškumas“ paskutinėj Meko knygoj *Reminiscencijos*, kur pokarinės Vokietijos vargo keliai ir kuklių prieglobsčių paguoda atpasakojami su ne mažesne vidine šiluma, kaip kadaise *Semeniškių idilėse* gimtojo kaimo butis. Tikrovės įspūdį dar sustiprina eilė „dypukiško gyvenimo“ fotografijų, sudarančių žodinio teksto atsvarą, tartum antistrofą. Kada Mekas prisimena: „stovinėjome šalia tramvajaus“ arba „tampėm prikrautus anglių ratukus, / ar alksnio malkas“, čia pat išblukusioj fotografijoj matome vokišką tašytų akmenų gatvę, tramvajų arba ir patį Joną Meką su subliurusiu dypuko švarku, apsmukusiomis kelnėmis, tempiantį malkų vežimėlį. Tie Vokietijos vaizdai primena mums ir savąsias fotografijas iš to paties gyvenimo, į kurias dar kartais pasižiūrime, sentimentaliai valandai užėjus. Tačiau mūsų jausmas laikui slenkant išblėsta, nes neturi išraiškos poetiško žodžio dimensijoj. Tuo tarpu Meko eilutėse išsipildęs išgyvenimas maitinasi paties laiko ėjimu, nes meninės struktūros santykis su besikeičiančia asmens tikrove nuolat gimdo naujų prasmų galimybes, kurios savo ruožtu įkvepia naujos gyvybės ir blyškiems praeities vaizdams.

Reminiscencijų struktūra, tiek visuma, tiek ir detalės, remiasi darnia pusiausvyra tarp ištisinio, nenutrūkstančio judesio ir tylaus, į momento tikrovę įsiskverbiančio stovėjimo gyvenimo pakelėj. Judesys išreiškiamas fiziškai, nesibaigiančiu klajūno keliavimu, taip pat laike, kuris teka per sąmonę kaip amžina srovė, ir kalbos dimensijoj ilgais sintaktiniais periodais, primenančiais *Semeniškių idilių* sakinius, kuriuose judesys nusidelsia, išsitęsia ir jungiasi vos pastebimai su tolimesniais sintaktiniais ir semantiniiais vienetais. Statiškas elementas suteikia tam tikrą emocinę perspektyvą, iš kurios stebint įsiprasmina prabėgančios dienos, gyvenimo srovė pasidaro gilesnė. Kartais tai būna pakeleivio poilsis sugriautos Europos geležinkelio stotyse, žiūrint į „išsvargusią ir nukankintą, sudegintą, / sulaužytą – dar neseniai išdidžią / Vidurio Europą“. Už benamio skausmą daug didesnis yra tragiškas stovėjimas grįžus namo, kada vokiečių kareivis „dar lyg vaikas“ gimto miesto stoties griuvėsiuose žiūri į „vaikystės nuotrupas ir liekanas“. Pagaliau pačios tolimiausios kelionės baigiasi ir galutiniu, amžinu sustojimu:

*Po degančiu Australijos dangum
guli mano Reginos kapas. Deginamas saulės,
glostomas karšto smėlio, nakties vėsos,
kaip rankom, saugomas.*

Pakeleivio gailėstis žiūrint į svetimą, suniokotą žemę jau pats prie tos žemės priartina; Meko poezijoje, ką mes galim užjausti širdimi, tas pasidaro jau šiek tiek ir mūsų – angažavimasis sumažina praradimą. Dar labiau namuose esame kartu su tuo grįžusiu kareiviu, nes tragiškoj, asmeniškąj plotmėj suprantame, kaip kartais namų netekti ir namo sugrįžti reiškia tą patį. O mylimosios mirtis priartina ir nepasiekiamus tolius taip, kad visa žemė tada sutelpa žmogaus širdy. Tuo būdu santykyje tarp kelionės ir sustojimo, tarp dinamikos ir statikos išryškėja savita Meko poezijos kryptis, tam tikru atžvilgiu tiesiogiai priešinga Algimantui Mackui: siekiama ne egzilio sąmonės išstobulinimo, raunant daiktus iš širdies, kad „būtum vienas“, bet visuotinio, organiško tęstinumo, leidžiant daiktams, vietai ir žmonėms suleisti šaknis į sielą, nors ir kur juos užtiktume. *Reminiscencijas* skaitant nuolat auga visų daiktų savitarpio priklausomumo, o ne svetimumo, jausmas. Pats Mekas ir išsako, ką mes jį skaitydami pradedam patys galvoti:

*...kaip kiekviena valanda,
kiekvienas liestas daiktas, kiekvienas
žmogus, akiratis, medis.
darosi brangus ir nebeatplėšiamas,
įsikabinęs šaknimis pačioj prisiminimų
širdyje.*

Arba vėl posmelyje, kuris glaustai perduoda pastoviai klajūno akyse besikeičiančios panoramos įspūdį kartu su prasmingos kiekvienai vietai priklausomybės pajutimu:

*Namai, namai. Kiekviena vieta,
kiekvienas akiratis, susitikimas, veidas:
kiekvienas sustojimas, pasižiūrėjimas –
susirišimas – namai.*

Sakytume, Vokietijos laiko, bet kurio laiko ir vietos, kuriems Mekas leido paliesti širdį, jisai po to jau ilgisi tiek pat, kiek ir Semeniškių kaimo kadaise. Bet pačioj giliausioj plotmėj tai netiesa. Paskutinės knygos eilutės skamba beveik panašiai, kaip ir bradūniški tremtinio išgyvenimai „Svetimojoj duonoj“:

*Bet ne!
Ne, ne tas medis; ne, ne tas dangaus mėlynumas;
ne, ne tas veidas;
ne, ne tie dūmai!*

Vargas, vargas, vargas.

Skirtumas nuo ankstyvojo Bradūno tas, kad svetimumo jausmas ateina ne iš atsisakymo prisirišti prie naujų daiktų ir vietų, bet po to, kai jie jau yra tapę savais. Tada sužinoma apie žmogaus esminę, o ne atsitiktinę, nuo laiko ir įvykių priklausančią, vienatvę. Tremtis vėl grįžta kaip talpi sąvoka – esame vėl vieni su Mackum.

Toks yra bendras įspūdis *Reminiscencijas* paskaičius. Jaučiame didelę išgyvenimo jėgą, nežiūrint kalbos nekalto paprastumo, kuris iš pirmo žvilgsnio beveik apgauna skaitytoją, sudaro įspūdį, kad čia

ne tiek meno kūrinys, kiek tiesioginis geraširdiško žmogaus pasipasakojimas. Atrodo, lyg čia viso labo būtų išreikšta labai kukli, į gilią prasmę nepretenduojanti mintis: benamis žmogus prisiriša pakeliui prie to, kas jį sutinka, ir po to iš naujo suvokia, kad jis nepriklauso niekam. Tada jam dvigubai suskausta širdį. Ta mintis iš tiesų daug mažesnė už visą tikrą emocinį išgyvenimą knyga beskaitant, ir kyla klausimas (jis mene visuomet iškyla), iš kurgi atėjo išgyvenimo jėga, gelmė, neužmirštamumas? Atsakymo, kaip ir visuomet, tenka vėl ieškoti poetinės, literatūrinės kalbos specifikoje; svarbu ne kas parašyta, o kaip. Pasižiūrėjus iš arčiau, Meko kalba nebeatrodo tokia jau tiesioginė ir paprasta, „išvalyta“ nuo specifinių literatūrinių priemonių. Tiesa, labai nedaug joje retoriškų pagražinimų, ornamentų, bet užtat matyti, kaip ir Mackaus atveju, kad ta mūsoji „neornamentuotos kalbos generacija“ kreipia dėmesio į struktūrinius principus, į tą įtampą ir implikuotą daugialypę jėgą ir prasmę, kuri iškyla iš specialiai nustatyto santykio tarp paprastų žodžių.

Paimkim pavyzdžiui *Reminiscencijų* pradžią, du posmelius:

Jau buvo vasara, kai mes palikom Flensburgą.

Įlankoje jau būriavosi laivai, ir

ant pakrančių, moly, ant vandens, ir ant žvejų

laivų mirgėjo šiluma.

O kai mes dar toliau taipėjome,

tolyn taip, ligi Glücksburgo –

ten jau triukšmaudamiesi maudėsi vaikai,

braidydami po tankų švendrių mišką.

Tolyn mus traukė.

Tik ką buvo praėjęs karas. Paskutiniai

sviediniai, paskutinieji bombų dūžiai

skardėjo dar atšlaitėse. Sudaužytomis stotim,

išdegusiais ir suanglėjusiais miesčiukais

judėjom mes tolyn, stumdydamiesi

tarp moterų ir tarp vaikų,

belaisvių ir sudaužytų, varganų kareivių,

būrių pabėgėlių.

Visų pirma dėmesį atkreipia „įžanginio posmo“ trūkumas. Nėra nei emocinio įvado, tokio, pavyzdžiui, kaip Adomo Mickevičiaus reminiscencijų poemoj *Ponas Tadas*: „Lietuva, tėvyne mano, tu esi kaip sveikata...“, nei filosofinio temos apibrėžimo, sakykim: „Vėl praeitis benamė beldžias į tremties namų duris“, ar kas panašaus. Yra tik bežodis minties ir jausmo ratas, kuris užkabina vieną konkretų praeities momentą ir tada sukasi toliau, jau apsikrovęs žodžiais ir vaizdais. Tuo būdu Mekas atsisako įprastinių epinės poemos priemonių, nors jo siužetas, platus ir tolimas praeities horizontas didelių ir katastrofiškų įvykių fone, turi savyje epo elementų. Išdava – „intymi epika“, siaura poeto sąmonės gija, nusidriekusi per platų laiką ir per žmones. Tai suteikia galimybę visos knygos dinamiškų ir statiškų elementų santykį išreikšti šilto žmogaus jausmo šviesoje.

Toliau pastebime dvi pagrindines stiliaus priemones: pasikartojimus ir serijas. Kartojasi trumpi žodžiai įtarpai sakinių struktūroje: „Jau buvo...“, „jau būriavosi“, „jau triukšmaudamiesi“ arba „tolyn taip...“ („toliau taip...“), „tolyn mus...“, „judėjom mes tolyn“, arba prielinksnis „ant“ ir dar keletas kitų žodžių. Smulkaus talento poetas tokiems įtarpams suteikti tik vieną funkciją – užpildyti

spragas eilutėje, kad išeitų šioks toks ritmas. Jis galbūt rašytų: „Sklinda vis tolyn dar skausmas, jis dar nenurimsta vis“. Tai sausas kamšalas, neutralizuojas ir jausmą, ir mintį. Meko poezijoje tie įtarpai dalyvauja semantinėse grupėse, kurios išsitiesia į dinamišką progresiją: „jau buvo vasara – jau būriavosi laivai – jau maudėsi vaikai“. Aprašomas peizažas dėl šitos progresijos pradeda judėti pirmyn, ir tada antrasis dažnas įtarpas – „tolyn“ suteikia tam judesiui ryškesnę išraišką. Kita vertus, tie besikartoją žodžiai nutęsia sakinį, išplečia jo rėmus taip, kad atsiranda jame vietos serijoms – semantinėms grupėms, kurios, būdamos iš esmės nepilni pasikartojimai, perduoda virtinę vienos pagrindinės sąvokos ar išgyvenimo niuansų. Pavyzdžiui, šilumos mirgėjimas pasidaro daugialypis, kaskart vis truputį kitoks ir todėl dinamiškas, kai mes jį matom: „ant pakrančių molų, ant vandens ir ant žvejų laivų“. Panašiai ir antram posmely žodis „tolyn“ ketvirto sakinio vidury tampa atramos tašku tarp dviejų viena kitą papildančių serijų.

Pasikartojimai ir serijos sudaro vieną poetinių priemonių grupę, kurios uždavinys sujungti peizažą ir žmones į vieną ištisą dinamišką progresiją, judesio liniją ir ją moduluoti turtingais vaizdiniais ir emociniais niuansais. Bet yra ir kita progresija, išauganti iš struktūrinių priešpriešų, kuri sutelkia paties pagrindinio išgyvenimo turinį. Šičia, pavyzdžiui, pirmas ir antras posmelis iškelia emocinį kontrastą. Pirmajame klajūnai eina per ramų ir saulėtą peizažą – laivai, jūra, švendrės, vaikai, apgaubti šilumos ir šviesos, dvelkia gerumu ir taika. Antrajame tie patys keliautojai, dar pilni taikingos saulės, pereina į griuvėsius, pakliūna į pasimetusią minią. Susidaro nuolatinis palyginimas tarp abiejų posmelių, ir jame glūdi ironija, paradoksas, gailestis, pasimetimas, sielvartas ir ilgesys. Visi šie komplikuoti jausmai, tiesiogiai neišsakomi, ir sudaro posmelių gilumą, jų poetinę esmę.

Visa Meko knyga yra ištisinis vienetas, nenutrūkstanti grandis, ir ji sunkiai leidžiasi skaldoma į atskiras dalis, patogiai telpančias po padidinamuoju stiklu. Ją vieniją struktūriniai principai yra kaip gyvas organizmas, kuris miršta, kai jį pradedi studijuoti atrėžtais gabalais, tartum kokį mechanišką brėžinį. O vis dėlto tam tikrais momentais ta ištisinė grandis susimezga į aiškiai atpažįstamus, struktūriškai užmegztus mazgus, prie kurių stabteli mintis, geriau įsisąmonindama vieno praeinančio momento išliekančią svarbą. Tai, galima sakyti, yra dar viena išraiška visoje knygoje dominuojančios pusiausvyros tarp statiško ir dinamiško principo.

Vienas toks mazgas yra jau anksčiau minėtas jauno vokiečių kareivio stovėjimas prie gimtosios Hanau stoties griuvėsių:

*Ir jaunas vokiečių kareivis – dar lyg vaikas,
dar lyg kaip vaikas – stovėjo
išdegusioje Hanavo stoty, žiūrėdamas
į krūvą plytų, akmenų, į plieno griaučius,
juodą sudegusio medžio stuobrį, į kaminą ir dulkes,
išplėštus lango rėmus, į kabantį žemyn
geležų ir plieno tinką –
vaikystės nuotrupas ir liekanas.
Jo veidu liejos ašaros, taip kaip vanduo,
taip kaip vanduo.*

Baigtos visumos įspūdis susidaro todėl, kad šitoj ištraukoj anksčiau aptartos dvi poetinės priemonės – pakartojimai ir serijos – yra atskirtos viena nuo kitos ir taip suskirstytos, kad sudarytų tikslią simetriją. Pradžioje dvi eilutės: „Ir jaunas vokiečių kareivis – dar lyg vaikas, / dar lyg kaip vaikas – stovėjo“ su savo pasikartojimais nubrėžia aiškią skiriančią liniją, nors sakiny s prasideda jungtuku

„ir“. Vieneto gale dvi eilutės su savo dvejopu pakartojimu: žodžiu „taip kaip vanduo“ ir struktūriniu atitikmeniu pirmųjų dviejų eilučių žodžių „dar lyg kaip vaikas“, galėtų būti tų pirmųjų dviejų tiesioginis tęsinys:

*Ir jaunas vokiečių kareivis – dar lyg vaikas
dar lyg kaip vaikas – stovėjo.
Jo veidu liejos ašaros, taip kaip vanduo,
taip kaip vanduo.*

Šitie rėmai, taip juos sugretinus, išsako visą šio vieneto emocinio išgyvenimo esmę. Tarp jų įsprausta serija konkrečių, materialių žodžių, sunkių ir chaotiškų, kaip suaižytas plienas ir betonas, tampa tikrai emocinė veikiama tų „rėmų“ semantikos. Jausmą dar suintensyvina paskutinė tos serijos eilutė: „vaikystės nuotrupas ir liekanas“, kuri sudaro lyg „raktą“ – interpretaciją griuvusių tiesioginės reikšmės kareiviui-vaikui.

Pradžioje sakėm, kad *Reminiscencijos* ypač pasižymi autobiografišku konkretumu. Bet tai tiesa tik iš dalies. Tarp galbūt kitų dalykų, kurių nežinome, Mekas praleido vieną svarbų savo Vokietijos gyvenimo aspektą – intelektualinę-kūrybinę dimensiją. Juk tai buvo laikas, kada jis su Landsbergiu, Šaltmirais, Leonu Lėtu, su savo broliu ir kitais sudarė savotišką „literatų judėjimą“. Jie leido (tais laikais) avangardinį žurnalą *Žvilgsniai*, pasirodė su naujų horizontų ieškančiu rinkiniu *Proza*; tai buvo laikas tam tikros jaunųjų revoliucijos prieš mūsų vyresnės kartos kultūrininkų iš namų atsineštas intelektualines vertybes, galvosėną, kūrybinius papročius. Nei Meko klajonėse, nei sustojimuose, nei miestų panoramoj, nei gamtos tyloj šios kūrybinės dimensijos tiesioginio atspindžio nerandame. Peršasi išvada, kad galų gale šioj Meko knygoj tikrovę nuo meno skiria dar kai kas daugiau negu tik poetinės kalbos perregima skraistė. Yra dar atranka, praeities akivaizdoj daryti apsisprendimai, pasirinkimai, ką iš jos srovės pašalinti tam, kad likęs tekėjimas turėtų savo atskirą integritetą. Kitaip sakant, esame iš tiesų svečiuose, ne Meko praeityje, bet jo meno atskiram pasauly.